مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023
۷-۱۹
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۱۷ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

تحلیلی بر ماهیت شهر مطلوب از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع)[۱]

سیدمحمدصادق پوریزدان‌پرست: پژوهشگر دوره دکتری گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
حمیدرضا صارمی*: دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
سید علی صفوی: استادیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

شهر مطلوب عنوانی است برای یک جامعه زمینی که زمینه حداکثری امکانات مادی و معنوی در این شهر، باعث گرایش اکثر افراد به روحیه خداباوری و خدامحوری می‌شود. ازآنجاکه تحقیقات جامع و همه‌جانبه در خصوص صفات شهر مطلوب اسلامی از کلام امامان معصوم (ع) و به‌طور ویژه از کلام امام علی(ع) همچنان در ابتدای راه بوده، پژوهش حاضر به مطالعه و بررسی کلام امام علی(ع) از منابع حدیث به‌طور خاص نهج‌البلاغه در راستای دستیابی به اصول حاکم بر شهر مطلوب پرداخته است. در این مسیر هشت مبنای اصلی از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع) در معرفی شهر مطلوب، شامل توحید، عدالت، حیات، کرامت انسان، آزادی، امنیت، نظم و مالکیت شناسایی شده و این هشت مبنا در ابعاد سه‌گانه اصلی شهر مطلوب یعنی مبانی فکری انسان، ارتباطات انسانی و ابعاد عینی و کالبدی، از دیدگاه امام (ع) پی‌جویی گردیده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ساحت فکری شهر از دیدگاه امام علی(ع)، برجسته‌ترین و مهم‌ترین ساحت بوده که هم جایگاه تجلی شهر مطلوب به شمار رفته و هم بر ساحت‌های دیگر تأثیرگذار است. درنهایت شهر مطلوب بایستی به تمام ابعاد زندگی انسان، اعم از جسمی و روحی توجه کامل داشته و محیط پاک و سالم نقش ابزاری داشته و تنها بستری برای رشد این ابعاد وجودی انسان با هدف دستیابی انسان به مقام اصلی خود، یعنی خلیفه‌اللهی بوده؛ فلذا همه‌چیز در این جامعه، ابزاری در جهت خدمت به انسان و رشد کرامت‌های اوست.

واژگان کلیدی: شهر مطلوب، مبانی فکری انسان، ارتباطات انسانی، ابعاد کالبدی، امام علی(ع)، نهج‌البلاغه..

An analysis of the nature of the ideal city from the view of Imam Ali (AS)

Abstract

Ideal city is a title for terrestrial society, where the maximum material and spiritual facilities in this city cause most people to be oriented to the spirit of God-belief and God-centeredness. Since comprehensive research on the characteristics of the ideal Islamic city from the view of the infallible imams (AS) and especially from the view of Imam Ali (AS) is still at the beginning, the present research studies the view of Imam Ali (AS) from the sources of hadith, specifically Nahj al-Balagha in order to achieve the principles governing the ideal city. In this way, eight main bases from the view of Imam Ali (AS) in introducing the ideal city, including Tawḥīd, justice, life, human dignity, security, freedom, order, and ownership, have been identified, and these eight bases have been pursued in the three main dimensions of the ideal city, including intellectual foundations, human relationships, and physical dimensions. The results show that the intellectual dimension of the city was the most prominent and important dimension from the point of view of Imam Ali (AS), which is considered to be the manifestation of the ideal city and also influences other aspects. Finally, the ideal city should pay full attention to all aspects of human life, both physical and spiritual, and a clean and healthy environment has an instrumental role and is only a platform for the development of these dimensions with the aim of achieving the main position of humanity, that is, Caliph of Allah. Therefore, everything in this city is a tool to serve humans and develop their dignity.

Keywords: Ideal city, Intellectual foundations, Human relationships, Physical dimensions, Imam Ali (AS), Nahj al-Balāghah.

[۱]- این مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «تحلیلی بر ماهیت شهر مطلوب در اندیشه اسلامی با تأکید بر نهج‌البلاغه» به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم است که در گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس تهران انجام شده است.

* نویسنده مسؤول: saremi@modares.ac.ir

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲

Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

مقدمه و بیان مسئله

طبق آمارهای جهانی، بشر به‌گونه‌ای عمدتاً شهری بدل گشته است. این پایگاه عظیم انسانی، رکن اساسی هر تمدن بشری بوده و در چشم‌انداز رسیدن به تمدن نوین اسلامی نیز پرداختن به شهر ضرورت ویژه‌ای یافته است. دراین‌بین دین مبین اسلام به‌عنوان دینی که آموزه‌های آن تمام زوایای زندگی انسان را موردتوجه قرار داده و خواهان سعادت بشری است، همواره به زندگی اجتماعی بشر تأکید داشته و چهارچوب جامعی را در این زمینه ترسیم نموده است (مهدیان‌پور و صارمی، ۱۳۹۵: ۲۵۴).

از آنجا که شهر اسلامی، بر پایه اصول و ارزش‌های اسلامی ساخته شده و روابط اجتماعی در آن بر اساس ارزش‌های دینی سامان می‌یابد (مشکینی و رضایی مقدم، ۱۳۹۳: ۴۷)؛ از همین رو شهرسازی از دیدگاه اسلام، مفهومی فراتر از مفاهیم مادی صرف یافته و بر کلیه عوامل مادی و معنوی و فعالیت‌های شهری در راستای دستیابی به نقطه مطلوب زندگی توأمان مادی و معنوی ساکنان شهر دلالت پیدا نموده است (اسماعیل‌پور و سلیمانی، ۱۴۰۰: ۵۳). پس شهر مطلوب اسلامی برخلاف اتوپیا، تنها وسیله گذار از عینیت به ذهنیت و پناه بردن به یک موضوع تخیلی و منفرد در گوشه اذهان نبوده؛ بلکه بازآفرینی ذهنی جامعه به قصد انتقاد از نظام مستقر و به‌عنوان محکی برای آشکار ساختن نارسایی‌ها و ناروایی‌های وضع موجود و حرکت به سمت وضع مطلوب خواهد بود (احمدی و افرادی، ۱۳۹۱: ۳ و ۵). فلذا شهر مطلوب، عنوانی خواهد بود برای یک جامعه زمینی که زمینه حداکثری امکانات مادی و معنوی در این شهر، باعث گرایش اکثر افراد به روحیه خداباوری و خدامحوری شده و زمینه تشدید حب خداوند و قرب مستمر به ذات اقدس او در کسانی که زمینه رشد را دارند، فراهم گردیده؛ در نتیجه تبیین این شهر با نگاهی صرفاً دنیوی امکان‌پذیر نیست (گندمی، ۱۳۹۵: ۶؛ اکبری مطلق، ۱۳۹۱: ۹۰).

در این بین متأسفانه، فرهنگ مادی‌گرای معاصر غرب در تبیین جهان و انسان دچار انحراف و گمراهی بزرگی گشته (نقره‌کار و لبیب زاده، ۱۳۹۳: ۹۵) و تأثیرات این انحراف، به دلیل تأثیرات جهانی آن، حتی در جوامع اسلامی نیز قابل مشاهده است. از همین رو، ما همواره در طول تاریخ احتیاج داشته‌ایم به سرچشمه‌های خالص اندیشه اسلامی و نظامی فکری که بتوان به آن اتکا کرد، بازگردیم. ما امروز در دورانی به سر می‌بریم که اسلام دوباره در حال متولد شدن است. متن قرآن سالم و به‌دوراز هرگونه تصرف جاهلانه‌ای در اختیار مسلمان‌هاست؛ لیکن این موجب نخواهد شد که سایر سرچشمه‌های زلال معرفت برای مسلمانان امروز به همان ضرورتی که سلامت قرآن برای مسلمان‌ها دارد، ضروری نباشد (خامنه‌ای، ۱۳۷۲). پی‌جویی این موضوع، آدمی را به مردان الهی و عالمان ربانی می‌رساند. آن‌ها که راه‌های آسمان را بهتر از راه‌های زمین می‌شناسند[۱] و از مردمان خواسته‌اند پیش از آنکه فقدانشان، مصیبتی بر قلب‌های حقیقت‌طلب بگذارد، از آن‌ها هر چه می‌خواهند بپرسند[۲]؛ چراکه اگر شرق و غرب عالم را بجویند، علم حقیقی را جز از آن‌ها نمی‌توانند دریافت کنند[۳] (کهن‌ترابی، ۱۳۹۹: ۱).

امیرمؤمنان علی(ع) که عمر خود را در دوره حاکمیت فرهنگ بادیه‌نشینی عرب جاهلی سپری فرمودند، به شهر و اجتماع بزرگ مسلمین توجه ویژه‌ای داشته و شهرها را مبدأ تحول تمدن بشری، تبادل افکار، رشد معنویت و پیشرفت جوامع انسانی قلمداد می‌نمودند. ازاین‌رو به کارگزاران خویش، این مهم را همواره متذکر می‌شدند: «در شهرهای بزرگ مسکن گزین که آنجا مرکز اجتماع مسلمانان است و از اقامت در مناطقی که اهل غفلت و جفا هستند و یاران مطیع خدا در آن اندکند، بپرهیز[۴]» و همچنین می‌فرمایند: «همواره با بزرگ‌ترین جمعیت‌ها باشید که دست خدا با جماعت است[۵]». درنهایت گفتار امیرمؤمنان علی(ع) برخاسته از دو معیار عقل و شرع به‌مثابه بنیانی مستحکم و قابل‌اطمینان و رهنمون به سعادت و به‌عنوان دیدگاه و برنامه برتر در زمینه‌های مختلف برای ما راهگشا بوده و می‌توان انتظار پیامدهای منفی و آسیب‌های دیدگاه‌های کنونی که عمدتاً از سایر جوامع نشأت گرفته را، در آن نداشت.

متأسفانه، در دنیای جدید، با نوظهور پنداشتن مسائل شهر و شهرسازی، دیگر به پیشینه مباحث آن در آثار اسلامی پرداخته نشده یا اگر هم پرداخته شده، بسیار ناقص و در حد اشاره بوده و از همه مهم‌تر، دیدگاه ائمه اطهار (ع) که خود بزرگ‌ترین مفسرین قرآن هستند، همچنان در بسیاری از زمینه‌ها، مورد غفلت قرار گرفته است. براساس مطالعات و بررسی‌های به‌عمل‌آمده، پژوهش‌های مستقل که ویژگی‌های شهر را از کلام امیرمؤمنان (ع) و به‌طور خاص از منظر نهج‌البلاغه را بررسی کنند، محدود است. اگرچه ارجاعات پراکنده‌ای در تحقیقات و کتب مختلف به این مهم صورت گرفته؛ و لیکن تحقیقات جامع و همه‌جانبه در خصوص صفات شهر مطلوب اسلامی از کلام امامان معصوم (ع) و به‌طور ویژه از کلام امام علی(ع) همچنان در ابتدای راه است. پژوهش حاضر با توجه به احساس نیاز به اقدام در این راه، به مطالعه و بررسی کلام امام علی(ع)

۱ «فَلَأَنَا بِطُرُقِ اَلسَّمَاءِ أَعْلَمُ مِنِّي بِطُرُقِ اَلْأَرْضِ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۸۹)
۲ «سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۸۹)
۳ «شَرِّقَا وَ غَرِّبَا فَلَا تَجِدَانِ عِلْماً صَحِيحاً إِلَّا شَيْئاً خَرَجَ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلَ اَلْبَيْتِ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۹۹)
۴ «وَ اِبْنِكُنِ اَلْأَمْصَارَ اَلْعِظَامَ فَإِنَّهَا جِمَاعُ اَلْمُسْلِمِينَ وَ اِحْذَرْ مَنَازِلَ اَلْغَفْلَةِ وَ اَلْجَفَاءِ وَ قِلَّةَ اَلْأَعْوَانِ عَلَى طَاعَةِ اَللَّهِ» (نهج‌البلاغه، نامه ۶۹)
۵ «وَ اِلْزَمُوا اَلسَّوَادَ اَلْأَعْظَمَ فَإِنَّ يَدَ اَللَّهِ مَعَ اَلْجَمَاعَةِ ...» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۲۷)

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

از منابع حدیث به‌طور خاص نهج‌البلاغه پرداخته تا بتوان اصول و مبانی در ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب را در راستای تدوین الگوی اسلامی شهر مطلوب استخراج نمود.

روش تحقیق

نهج‌البلاغه یکی از متون اخلاقی نقلی است. این متون، خدامحور و بر پایه وحی بوده و در آن به‌جای طرح بحث‌های فلسفی یا عرفانی، اخلاق برگرفته از آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) بیان گردیده است. اقتباس از منابع نقلی عموماً ازاین‌جهت است که اقتباس‌کننده، کلام خود را با اتصال به منبع وحی و سخنان ائمه تأیید نموده و اعتبار بخشد (نجفی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۴) در پژوهش حاضر که از نوع بنیادی محسوب می‌شود، با گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و توصیف و تحلیل محتوای آن‌ها ابتدا به بررسی، سپس به کشف دیدگاه امام علی(ع) در خصوص ویژگی‌های شهر مطلوب پرداخته خواهد شد. درنهایت این پژوهش به دنبال استخراج اصول حاکم بر شهر مطلوب در ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب، شامل مبانی فکری انسان، ارتباطات اجتماعی و ابعاد عینی و کالبدی است. برای این هدف، روش تحقیق تلفیقی از روش‌های تحلیل متن و محتوای کیفی و فراتحلیل است. در این راستا پژوهشگر هم به‌صورت مستقیم با مراجعه به کلام امام معصوم (ع) به جمع‌آوری داده‌های موردنیاز پرداخته و همچنین نیاز خواهد بود به شروح، کتب و مقالات سایر محققین مرتبط با موضوع که حاصل گردآوری داده‌ها توسط سایر محققین است، مراجعه شود. با توجه به محدود بودن مطالعات در زمینه شناسایی ابعاد شهرسازی نظریات امام علی(ع)، عموماً از داده‌های دست اول و دست دوم استفاده شده و از داده‌های دسته سوم که حاصل تحلیل داده‌ها توسط پژوهشگران دیگر بوده، با حجم کمتری استفاده شده است

منبع، مبنا، هدف و کلان نظریه شهرسازی از دیدگاه امام علی(ع)

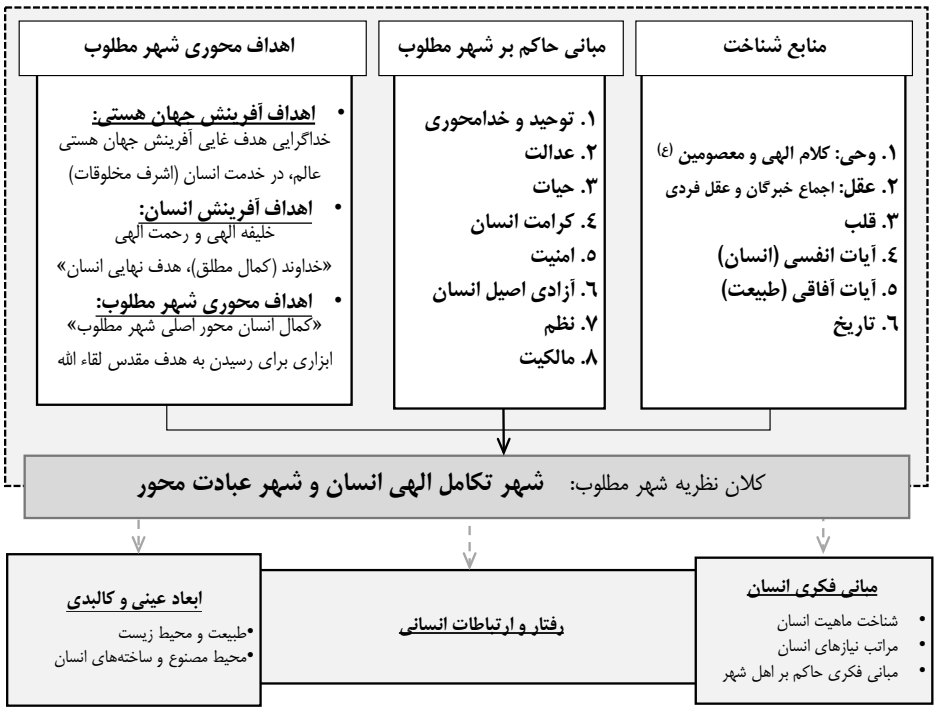
شهر مطلوب مجموعه‌ای از مفاهیم، اصول و قوانین مستقل از حوزه‌های معرفتی نبوده، بلکه بر مبنای اصول برگرفته از برخی منابع شکل می‌گیرد (پارسانیا، ۱۳۹۰: ۱۳۱)؛ لذا دربارهٔ شهر مطلوب دینی، باید ابتدا سه امر منبع، مبنا و هدف آرمان‌شهر را قبل از ورود به مباحث دیگر از همدیگر بازشناخت. آیت‌الله جوادی آملی از فقهای برجسته عصر کنونی، از جمله محققین دینی هستند که با تأکید بر عقلانیت، به تحلیل ماهیت آرمان‌شهر پرداخته‌اند. در این بین تفاوت نگاه ایشان با سایر متفکران، در توجه ایشان به دو موضوع هدف و مبانی و چگونگی استخراج این دو از منابع حقیقی آرمان‌شهر است (صارمی و کشاورزی، ۱۴۰۰: ۱۷۸).

مشخصاً مسئله شناخت، اساس جهان‌بینی الهی و غیرالهی بوده (ملکی و وحیدی، ۱۳۹۵: ۵) و از مهم‌ترین مباحث معرفت‌شناسی، بحث منابع شناخت است. منابع اموری هستند که اصول و قواعد از آن‌ها اتخاذ می‌شوند (پارسانیا، ۱۳۹۰: ۱۳۰). در رویکرد غیردینی، منبع اصلی برای دستیابی به مبانی، نظر متخصصانی است که بر پایهٔ عقل بشری ارائه و به آزمون آرای عمومی گذارده شده (سلیقه مردم و عرف) و در رویکرد دینی آنچه محوریت می‌یابد، صلاحدید دانای مطلق، خداوند متعال است. تفاوت در منبع، سبب می‌شود تا هدف تشکیل شهر مطلوب نیز متفاوت باشد. بر اساس بررسی صورت گرفته شش منبع معتبر شناخت از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع)، شامل وحی، عقل، قلب، آیات انفسی (انسان)، آیات آفاقی (طبیعت) و تاریخ می‌باشد که منبع وحی شامل کلام الهی، پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) به‌عنوان منابع خطاناپذیر بوده که حجّیت منبع «عقل» و «اجماع» نیز بازگشتش به حجّیت سنّت و عترت خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۶۲).

در تدوین مبانی نظری شهرسازی برای جامعه مسلمان، از ابتدایی‌ترین گام‌ها، شناسایی اصول و مفاهیمی خواهد بود که تعالیم اسلامی برای ابعاد و زمینه‌های مختلف زندگی انسان ارائه نموده و بایستی این اصول در همه موضوعات مربوط به آن صادق و جاری و ساری و مشهود باشد تا ضمن تأثیر کلیه موضوعات از این اصول درنهایت پیروان اسلام را به همان اصول برسانند (جان احمدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱؛ نقی‌زاده، ۱۳۹۴: ۶۹). بر این اساس مبانی، عبارت از آن قواعد و اصولی است که برهان از آن قواعد و اصول تشکیل می‌شود، بر این مقدمات و مبادی عنوان مبانی بحث اطلاق می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۵: ۶۹) و به زبان ساده، مبنا جایی است که از آن آغاز می‌کنیم و در زمینه پژوهش حاضر، مبانی مجموعه اصول و قواعدی کلی هستند که شهر مطلوب از آن‌ها برای تعریف خود استفاده خواهد نمود. بر اساس بررسی صورت گرفته هشت مبنای اصلی از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع) در معرفی شهر مطلوب، شامل توحید، عدالت، حیات، کرامت انسان، آزادی، امنیت، نظم و مالکیت است؛ که در این بین اصل توحید، به‌عنوان اساس تفکّر و اعتقاد مسلمانان و صفت ممیزه اسلام و سایر مکاتب، همواره الهام‌بخش همه فعالیت‌های فکری و عملی مسلمانان معتقد و مؤمن در طول تاریخ اسلام بوده باشد.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

نمودار ۱) منبع، مبنا، هدف و کلان نظریه شهر مطلوب از کلام امام علی(ع)

منبع: نگارندگان

درنهایت شهرها در پاسخ به نیازهایی که نوع زندگی و اهداف برای انسان تعریف می‌کنند، تغییر شکل داده، توسعه‌یافته و به وجود آمده‌اند (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۷). لذا از مهم‌ترین گام‌ها در تعیین ویژگی‌های شهر مطلوب، بایستی تعیین اهداف برگرفته از منابع اصیل باشد. علت غایی و هدف نهایی آفرینش، ذات خداوند بوده؛ به این صورت که غایت آفرینش سایر موجودات غیر از انسان، انسان است و غایت انسان هم ذات خداوند است (انصافی مهربانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰؛ فارسی نژاد و دژآباد، ۱۳۸۸: ۱۲۱)؛ لذا برخلاف دیدگاه غیردینی که تأسیس و ایجاد شهر مطلوب، خود موضوعیت دارد؛ در نگاه دینی تشکیل شهر مطلوب طریقیت داشته و تنها به فضیلت‌های این جهانی ختم نمی‌شود. امام علی(ع) می‌فرمایند: «برای تو هیچ شهری بهتر از شهر دیگر نیست. بهترین شهرها شهری است که تو را به دوش گیرد[1]». در واقع هدف مدنظر، دستیابی به خود شهر مطلوب نیست، بلکه شهر نیز وسیله‌ای برای رسیدن به آن تلقی شده، ازاین‌رو است که همه‌چیز باید در خدمت هدف متعالی باشد (صارمی و کشاورزی، ۱۴۰۰: ۱۷۹-۱۷۷). در جمع‌بندی، نتایج تحقیق کلان نظریه به معنی دال مرکزی که موجب وحدت‌بخشی مطالعات و جلوگیری از تفرق و پراکندگی و همسویی تلاش‌های نظری و قرارگیری خرده نظریات ذیل آن می‌شود را از دیدگاه امام علی(ع)، می‌توان شهر تکامل الهی انسان و شهر عبادت محور، معرفی نمود. خلاصه موارد بیان شده در این قسمت، در نمودار ۱ ارایه گردیده است. در ادامه با توجه به سه بعد اصلی شهر مطلوب، هشت مبنای معرفی شده در هر یک از سه موضوع مبانی فکری انسان، ارتباطات انسانی و ابعاد عینی و کالبدی، از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع) پی‌جویی خواهد گردید.

مبانی فکری انسان

جهت دستیابی به اصول فکری حاکم بر اهل شهر از کلام امام علی(ع) ما ابتدا به بررسی ماهیت انسان و نیازهای او در کلام امام علی(ع) پرداخته‌ایم. در این بین شناخت نیازهای انسان منوط به شناخت ماهیت انسان و ساحت‌های حیات او است (نقی‌زاده، ۱۳۹۵: ۷۹). امام (ع) در خطبه یک نهج‌البلاغه بیان می‌دارند که در مرحله تکوین ابتدایی، انسان هویت اصلی‌اش که ساحت جوهری است، شکل گرفته، سپس خلقت در ساحت ترکیبی تحقق می‌یابد. در این مرحله انسان از دو شأن دنیوی (جسم) و اخروی (روح) خلق شده است (رضایی و نصیریان، ۱۳۹۷: ۱۱-۸). بر اساس حدیثی از امام علی(ع) منقول از کمیل بن زیاد[2]، کلی‌ترین ابعاد وجودی انسان در چهار سطح برشمرده شده

۱ «لَيْسَ بَلَدٌ بِأَحَقَّ بِکَ مِنْ بَلَدٍ. خَيْرُ الْبِلَادِ مَا حَمَلَکَ» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۴۲)

۲ (بحارالانوار، ۱۳۶۸، ج ۵۸: ۸۵)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

است. در این حدیث، امام (ع) علاوه بر موجودیت مادی انسان، او را موجودی متشکل از چهار نفس گیاهی، حیوانی، عقلانی (تدبیرکننده) و روحانی معرفی می‌فرمایند که هر نفس نیز دارای سرچشمه و پنج قوه بوده و عقل در میان کل این نفوس قرار گرفته است (نقره‌کار، ۱۳۹۳: ۴۳).

فلسفه وجودیِ شهرها، ریشه در نیازهای انسان داشته و برای تبیین کم‌وکیف ساختار کالبدی شهر، بایستی ژرف‌کاوی شود که اساساً انسان (به‌عنوان مبنا و مولد شهر) چه نیازهایی دارد که در پاسخ به آن نیازها، شهر و نظام کالبدی آن شکل بگیرد (رئیسی، ۱۳۹۷: ۱۳۴). برابر بررسی صورت گرفته در کلام امام (ع) به‌تناسب ساحت‌های قابل‌تصور برای حیات انسان، نیازهای انسان نیز تحت همین ساحت‌ها قابل‌شناسایی و تعریف هستند. بر مبنای نیازهای شناخته شده از انسان در سه سطح مادی، عقلانی و روحانی و همچنین در خصوص مراتب نفس، قوا و خاصیت آن‌ها، می‌توان تناظری منطقی میان نیازهای انسان و قوای نفس او تشخیص داد که در جدول ۱ این تناظر ارائه گردیده است. آنچه بررسی نشان می‌دهد، نیازهای مادی متناظر با نفس نباتی انسان، نیازهای بعد روانی و عقلانی انسان بنا به مراتب خود متناظر با ساحات نفس حیوانی و عقلانی انسان و نیازهای معنوی متناظر با نفس روحانی انسان می‌توانند باشند.

مهم‌ترین عنصر و اصلی‌ترین جز و عامل پدیدآورنده شهر، انسان یا اهل شهر یا کسی است که شهر زیستگاه او و مکان فعالیت‌هایش می‌باشد. مشخص است که حتی در بحث کالبد شهر نیز اگر تجلی روح و معنا به میان آید، سرچشمه‌اش در وجه فکری شهر خواهد بود. فلذا ساحت فکری شهر، برجسته‌ترین و مهم‌ترین ساحتی است که جایگاه تجلی شهر مطلوب به شمار رفته و بر ساحت‌های دیگر تأثیرگذار خواهد بود. از همین رو است که امام علی(ع) در مواضع مختلفی به ویژگی‌های مردم شهر و همچنین صفات حاکم اشاره نموده‌اند (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۰ و ۴۵).

جدول ۱) نیازهای انسان در تناظر با مراتب نفس انسان از منظر امام علی(ع)

مراتب نفس انسان، قوا و خاصیت آن‌ها			مراتب نیازهای انسان	
مرتبه نفس	قوای نفس	خواص نفس	نمونه‌ها	مرتبه نیاز
نفس نامی نباتی	جذب‌کننده	رشد و نقصان	۱) نیاز به سلامتی و تغذیه ۲) نیاز به پوشش ۳) نیاز به استقرار و آرامش ۴) نیازهای جنسی	نیازهای ثابت بعد مادی
	هضم‌کننده			
	دفع‌کننده			
	پرورش‌دهنده			
	نگهدارنده و کنترل‌کننده			
نفس حسی حیوانی	شنوایی	خشنودی و ناراحتی	نیاز به قدرت: ۱) نیاز به شناخت (علم و آگاهی) ۲) نیاز به کرامت ۳) نیاز به عزت نیاز به لذات: ۱) نیاز به شادی ۲) نیاز به امنیت و آرامش روانی ۳) نیاز به محبت و عشق ۴) نیاز به زیبایی‌طلبی نیاز به خلاقیت و نوآوری	نیازهای بعد روانی و عقلانی (بر اساس مراتب خود مرتبط با ساحت نفسانی و عقلانی انسان)
	بینایی			
	بویایی			
	چشایی			
	لامسه			
نفس ناطقه قدسی (عقلانی)	فکر	حکمت و نزاهت (داوری و درک خوبی‌ها و بدی‌ها)		
	یادآوری			
	علم			
	بردباری			
	آگاهی			
نفس کلی الهی (روحانی)	درخشندگی در فنا	رضایت و تسلیم	نیاز به کمال و نیاز به دین ۱) نیاز به باورهای دینی: شامل نیاز به توحید، نبوت و معاد ۲) نیاز به عبادت و پرستش ۳) نیاز به نیکی و فضایل اخلاقی	نیازهای بعد روحی (نیازهای معنوی)
	نعمت در سختی			
	عزت در خواری			
	فقر در بی‌نیازی			
	شکیبایی در بلا			

منبع: نگارندگان بر اساس نهج‌البلاغه، غررالحکم و مجلسی، ۱۳۶۸: ج ۵۸، ۸۵؛ نقره‌کار، ۱۳۹۳: ۴۴؛ نقره‌کار، ۱۳۹۶: ۱۳۸؛ رئیسی، ۱۳۹۷: ۱۳۸؛ اشرفی و میقانی، ۱۳۹۹؛ امامی، ۱۳۹۷؛ خلیلی، ۱۳۸۲؛ عزیزی کیا و عابدی، ۱۳۹۹؛ کریمی و مهدی پور، ۱۳۹۹؛ کلانتری، ۱۳۸۹.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

جدول ۲) مهم‌ترین اصول حاکم بر فکر و عمل اهل شهر

توحید و خدامحوری انسان: همه موضوعات مربوط به فضای فکری شهر اسلامی به ایمان انسان به اسلام و به تبع آن به توحید ارجاع می‌شوند. در تفکر توحیدی بارزترین ویژگی انسان تقوای الهی است که به عبودیت خداوند ختم می‌شود.
تعادل در ساحت فکری انسان: از دیدگاه امام علی(ع) در بعد فکری تنها راه درست ایجاد اعتدال بین نیازهای جسمی و روحی با کنترل کامل قوای نفسانی به‌وسیله عقل و عمل دقیق به دستورات الهی برای به کمال رساندن انسان می‌باشد.
حیات معنوی انسان: امام علی(ع) حیات را صرفاً در بدن انسان خلاصه نمی‌دانند. از سخنان امام (ع) اهمیت حق حیات و لزوم حراست از حیات مادی و معنوی انسان استنباط می‌گردد.
لزوم حفظ کرامت انسانی: در کلام امام علی(ع) تک‌تک افراد بشر به‌عنوان برگزیدگان خلقت و احسن الخالقین از کرامت خاصی برخوردار هستند. در سخن و سیرهٔ امام (ع) بزرگداشت مقام انسان فراوان به چشم می‌خورد.
امنیت فردی و اعتقادی: امنیت زیربنای حیات فرد و پیش‌شرط هرگونه ارتقای مادی و معنوی محسوب می‌گردد. از دیدگاه امام (ع) امنیت از هر دو بعد مادی و معنوی لازم می‌باشد.
آزادی فردی و معنوی انسان: مهم‌ترین انواع آزادی در کلام امام (ع) شامل آزادی فردی یا آزادی عقیده، آزادی اجتماعی (آزادی انتخاب و آزادی بیان) و آزادی معنوی است.
نظم رفتاری و اعتقادی انسان: امام علی(ع) قانون و نظم را بر جمیع حوادث عالم و حرکات دنیای پیرامون ما حاکم دانسته؛ فلذا انسان هم به‌عنوان یکی از اجزای همین عالم، بایستی هماهنگ با دنیای پیرامونش برخوردار از نظم باشد.
مالکیت اعتباری انسان: با توجه به کلام امام در فرازی از خطبه ۱۴۲ نهج‌البلاغه می‌توان بیان داشت که مالکیت بشر در طول مالکیت خداوند بوده و انسان امانت‌دار چیزی است که در واقع از آن خداوند است.

منبع: نگارندگان بر اساس نهج‌البلاغه و طباطبایی، ۱۳۹۷؛ عباسی، ۱۳۹۱؛ مولایی، ۱۳۹۴؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷.

ارتباطات انسانی

انسان دارای ارتباط‌های گوناگون بوده که باید در سایه تعالیم الهی، آن روابط را به‌طور صحیح تنظیم کند. چهار رابطه کلی برای انسان از دیدگاه امام علی(ع) می‌توان تصور نمود که شامل ارتباط با خالق، ارتباط با خویشتن، ارتباط با دیگران (همنوع خود) و ارتباط با طبیعت است. نکته اساسی که باید در شهر به آن توجه داشت روابط میان انسان‌ها است. روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی شهروندان بایستی مبتنی بر اخلاق و ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی باشد. چرا که اگر بهشت هم بر روی زمین ساخته شود؛ اما رفتار شهروندان در شهر نابخردانه باشد، آن شهر جهنم خواهد بود (نقره‌کار، ۶۹۳۱ الف). درنهایت در دیدگاه امام علی(ع)، اصل بر گسترش روابط اجتماعی بوده و فردگرایی به‌شدت نفی شده که نشانه آن کثرت تعالیم و آموزه‌های اجتماعی در کلام ایشان است.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

جدول ۳) بارزه‌های هشت مبنای توحید، عدالت، امنیت و ... در ارتباطات اجتماعی در کلام امام علی(ع)

توحید و خدامحوری در روابط اجتماعی: دستیابی به اهداف جامعه، ایجاد جامعه سالم و عدالت‌پیشه، حق‌گرایی در انسان‌ها و جوامع، ایجاد انگیزه جمعی در اعمال خیر و نیکو، ایجاد وحدت در جامعه، انجام اصلاحات و مبارزه با فساد
بارزه‌های عدالت در ارتباطات اجتماعی: معیار قرار گرفتن قرآن و معیار قرار نگرفتن هوای نفس در ارتباطات اجتماعی، پایبندی به تعهدات و مسئولیت، عمل به حق و از بین بردن باطل، حق و باطل معیار ارزیابی نه اشخاص، برخورد یکسان با همگان حتی با نزدیکان، توجه به منافع عامه مردم، احیا و پایداری بر روش‌ها و سنت‌های نیک در جامعه، مقابله با بدعت‌های ناروا، نگاه یکسان حاکم به همگان، مبارزه با تبعیض نژادی، رعایت انصاف بین آحاد مردم، برابر بودن مجازات و پاداش نسبت به عمل، رعایت عدالت حتی با دشمن، میزان قرار دادن خود در روابط اجتماعی، پیوسته بودن قدرت و اخلاق، دوری از ظن و گمان، کیفر ستمکاران، عدالت برای همه زمان‌ها، زندگی رهبران همانند ضعیف‌ترین افراد جامعه
بارزه‌های حیات در ارتباطات اجتماعی: دوری از نیرنگ و کفر در روابط، تعاون و مشارکت اجتماعی، همراهی یا عدم همراهی با رفتارهای اجتماعی، حساسیت مردم در مقابل هر نوع تجاوز، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، وحدت و فرمان‌برداری از رهبر، علم‌آموزی و اخلاق، برقراری عدالت و آبادانی.
بارزه‌های کرامت انسانی در روابط اجتماعی: خیرخواهی همگان، وظیفه دانایان در آموزش نادانان، خارج نشدن از دایره اخلاق در همه حال، عدم اهانت به افراد حتی دشمنان، جود و بخشش خارج از حساب منافی کرامت انسان، وحدت آحاد مردم، گزارش به مردم، اعتماد متقابل مردم و مسئولین، کمک به رشد جامعه، توجه به حریم خصوصی، تحمل و مدارا حتی با مخالفان و دشمنان، حرمت جان و خون انسان، ترجیح ندادن خود و نزدیکان بر دیگران، ممنوع بودن استثمار، رعایت کرامت انسان در مقام قضاوت، عدم شتاب در مجازات خطاکار و بسته نشدن راه عذرخواهی
بارزه‌های امنیت در ارتباطات اجتماعی: نظارت عمومی، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، مدارا و آشتی با یکدیگر، توجه به کارگزاران و عملکرد آنان، مصونیت از آزار دیگران، القای حس امنیت به یکدیگر، علم و عقل در روابط مایه امنیت، دستیابی به مرحله یقین در کسب معرفت، حضور افراد برگزیده در شهر مایه امنیت، اهمیت امنیت جانی، قصاص، پوشاندن عیوب دیگران، تلاش و کوشش در راه حق، اولویت حقوق اجتماعی بر حق فردی، خط قرمز، ظلم عمومی، ادای مسئولیت خویش، مسئولیت نسبت به سرنوشت یکدیگر، رسیدگی به خطرها قبل از بروز ناامنی، رفع خطر نه‌تنها در محیط زندگی بلکه تا منبع آن، اولویت توده مردم بر خواص، مواجهه مناسب با اقلیت‌های غیرمسلمان، جهاد منادی امنیت (جنگ هدایت، نه جنگ عداوت)، معیار قرار نگرفتن گمان جهت برخورد با افراد، امنیت داخلی اولا بر رفع ناامنی خارجی، برخورد قاطع با آشوبگری، جنگ اندیشه با اندیشه، جنگ سخت با دنبال‌کنندگان آگاهانه باطن، لزوم تشکیل حکومت، امنیت حتی برای مخالفین، کفران نعمت موجب بلا
بارزه‌های آزادی در ارتباطات اجتماعی: دوری از بردگی نفس، آزادی در انتخاب و آزادی تعیین سرنوشت، آزادی در داشتن عقیده و بیان آن، آزادی از تحمیل عقیده، عدم آسیب به آزادی دیگران و جامعه، آزادی توأم با مسئولیت، آزادی اقلیت‌ها و احزاب، تأکید بر آگاه شدن مردم (پرداختن به روشنگری و آموزش)
بارزه‌های نظم در ارتباطات اجتماعی: لزوم تشکیل حکومت و تقسیم وظایف، لزوم وجود اهرم‌های قانونی، پیوند اخلاق با نظم اجتماعی، اولویت اصلاح خود بر اصلاح جامعه، تأکید بر آیین‌های جمعی، وحدت و مشارکت در کارهای جمعی، خواست همراه با عمل، انطباق رفتارها بر افکار و عقاید، نظارت اجتماعی بر همگان، مخاطب‌شناسی، وجود مدیریت آگاه (حکومت عالمان)، حفاظت از سرمایه انسانی شهر، تقدم رفتار بر گفتار، تقدم حق جامعه بر حق فرد، لزوم اطاعت از رهبر، پاسداری از آزادی‌های فردی، اولویت‌بندی و توجه به سودمندی
بارزه‌های مالکیت در ارتباطات اجتماعی: امانت بودن نعمات، استعدادها و عنایات الهی در راستای دستیابی به کمال، امانت بودن مناصب و سمت‌های اجتماعی، زهد در عین تلاش و کوشش

منبع: نگارندگان بر اساس نهج‌البلاغه و احمدی، ۱۳۷۹؛ اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ اعرافی، ۱۳۸۰؛ افتخاری و اسدی، ۱۳۹۲؛ امین زاده و نقی زاده، ۱۳۸۱؛ بمانیان، ۱۳۸۶؛ دشتی، ۱۳۹۱؛ رحیمی و قنبری‌نیک، ۱۳۹۶؛ زارع و روحی، ۱۳۹۵؛ شفیعی، ۱۳۹۱؛ طباطبائی، ۱۳۸۷؛ قره داغی، ۱۳۹۶؛ مسعودی، ۱۳۹۶؛ نجفی و همکاران، ۱۳۹۵؛ نوروزی، ۱۳۸۳؛ یوسف زاده، ۱۳۸۵

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

حال که اجتماع یک صحنه گریزناپذیر برای انسان‌ها بوده و آدمیان به شدت نیازمند آن هستند، باید مشخص کنیم که در یک جامعه چه اصولی بر روابط اجتماعی بایستی حاکم باشد. در دیدگاه اسلام جهت حرکت اجتماعی رسیدن به وصال و لقا الله بوده و هر جهت دیگری غیر از این ضلالت و گمراهی خواهد بود. در این بین ریشه و اصل همهٔ عقاید که مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اعتقادات ماست، توحید است. البته توحید نه‌تنها اصلی اعتقادی و از جنبه فردی تعریف می‌شود؛ بلکه به‌عنوان مسلکی اجتماعی نیز موردتوجه است (عرب صالحی و پیشوایی، ۱۴۰۱). در ادامه در جدول ۳، از هشت منظری که پیش از این در مبانی حاکم بر شهر مطلوب بیان گردید، بارزه‌های توحید، عدالت، امنیت، کرامت انسان، آزادی، حیات، نظم و مالکیت در ارتباطات اجتماعی در کلام امام علی(ع) جمع‌بندی و ارائه گردیده است.

ابعاد عینی و کالبدی

مکتب اسلام به تمام ابعاد زندگی انسان، اعم از جسمی و روحی توجه کامل داشته و محیط پاک و سالم را بستر رشد این دو بعد وجودی انسان می‌داند. از طرف دیگر نه‌تنها حقوق انسان‌ها بر هم دوطرفه است؛ بلکه تا آنجا که شعاع بهره‌برداری انسان از هستی امتداد دارد، دایره تکلیف او هم وسعت دارد. امام علی(ع) در خطبه‌ای که در روزهای ابتدایی خلافت خود ایراد کردند، پس از سفارش به شهرها و ساکنین آن، به درختان و حیوانات نیز اشاره می‌فرمایند: «تقوای الهی پیشه کنید، هم در مورد بندگان خدا، هم شهر و آبادی‌ها؛ چرا که شما [در برابر همه این‌ها] حتی سرزمین‌ها و چهارپایان مسئول هستید[1]». مهم‌ترین حقوق طبیعت در کلام امام علی(ع) شامل حفظ طبیعت، ارتقای آن، عدالت در برخورد با آن و حقوق حیوانات به‌طور خاص می‌باشد.

با توجه به نتایج بررسی صورت گرفته مهم‌ترین اصول حاکم بر روابط انسان با طبیعت در کلام امام علی(ع) شامل لزوم نگرش توحیدی به جهان هستی، خدامحور بودن اخلاق زیست‌محیطی، توجه به ابعاد معنوی طبیعت، لزوم ارتباط همیشگی با طبیعت، استفاده از طبیعت به‌عنوان راهنمای انسان (محل شناخت و هدایت)، لزوم توجه به حفظ و نگهداری و آبادانی طبیعت به‌عنوان یک وظیفه، لزوم شکرگزاری نعمت، توجه به تأثیر اعمال انسان‌ها بر رفتار طبیعت، لزوم امنیت طبیعت از آسیب انسان و عدم فساد در آن، توجه به تأثیر طبیعت بر سلامتی جسم و روان انسان، لزوم تعادل در نحوه استفاده از منابع طبیعی، حق همگانی در بهره‌برداری از طبیعت، توجه به امانت بودن طبیعت، لزوم توجه به ویژگی‌های ساعات مختلف روز می‌باشد (اسکندری، ۱۳۹۹؛ جعفری، ۱۳۹۷؛ داودی و وجدانی، ۱۳۹۶؛ شاه ولی و قاسمی، ۱۳۹۶؛ صدری‌فر و مولوی، ۱۳۹۹؛ صیادی اناری، ۱۳۹۸؛ قرائتی، ۱۳۹۳).

پس از طبیعت، محیط مصنوعی یا انسان‌ساخت، به محیطی گفته می‌شود که توسط انسان ساخته و در واقع محیط زاییده تفکر و اندیشه انسان است. شهرها با تمام اجزای آن، محیط مصنوعی را تشکیل می‌دهند. خانه‌ها، مدرسه‌ها، راه‌ها و... اجزای این محیط‌زیست محسوب می‌شوند (صیادی اناری، ۱۳۹۸: ۲۳). همان‌طور که بیان گردید امام علی(ع) در کنار توصیه به حقوق انسانی بندگان خداوند، به رعایت حقوق شهرها نیز به‌طور جد تأکید می‌نمایند که لزوم اندیشیده عمل کردن در ساخت شهرها و مراقبت از این ساخته انسان مورد تأکید خواهد بود.

فضای مطلوب شهر در ظاهر و باطن می‌تواند قابلیت‌هایی متناظر با مراتب وجودی نفس انسان (نامی نباتی، حسی حیوانی، ناطقه قدسی و ملکه الهی) و مراتب هستی داشته و به انسان کمک نماید تا با استفاده از ظرفیت مراتب ادراکی خود، ادراک مناسبی از هستی پیدا نماید و بستر پاسخگویی به نیازهای مراتب چهارگانه نفس خود را متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی فراهم آورد (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶ و ۲۷). در ادامه بر اساس هشت مبنا و اصول در نگاه به شهر مطلوب که از کلام امام علی(ع) شناسایی شده بود، به محیط کالبدی نگریسته شده و مهم‌ترین نکات موردتوجه ارائه خواهد گردید (جدول ۴).

جدول ۴) بارزه‌های هشت مبنای توحید، عدالت، امنیت و ...

۱«اتَّقوا اللهَ فی عِبَادِه وَ بلادِه فإنَّکمْ مَسْئُولُون حَتَّی عَن البِقاع وَ البَهائم» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۷)

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

در ابعاد کالبدی در کلام امام علی(ع)

توحید و خدامحوری در ابعاد کالبدی: لزوم توجه دادن به خداوند متعال به‌عنوان محور اصلی، لزوم بزرگ جلوه دادن شعائر الهی، تأکید بر بالاتر رفتن از عالم محسوسات و خواسته‌های طبیعی، توجه به زیبایی‌های معنوی و اولویت آن بر زیبایی‌های مادی، لزوم متذکر بودن فضاهای شهری، لزوم یادآوری و تذکر مرگ، سادگی بهترین بستر توجه به معنویت، تزیینات در راستای توجه دادن به عالم معنا و ادراکات ملکوتی، لزوم توجه به دووجهی بودن و ظاهر و باطن داشتن اشیا، تأثیر ظاهر از باطن و بالعکس، اصالت انسان و نیازهای مادی و معنوی او، عدم اصالت مستقیم فرم و کالبد به‌تنهایی، لزوم تأمین بستر تعالی معنوی، توجه به ساحت‌های مختلف حیات، توجه به مجموع نیازهای مادی و معنوی
عدالت در ابعاد کالبدی: لزوم توجه توأم به نیازهای معنوی و مادی انسان، اولویت نیازهای معنوی بر مادی، اعتدال و میانه‌روی در بهره‌برداری از طبیعت، تقسیم عادلانه امکانات، عدم انحصار امور ستوده شده به افرادی اندک، پرهیز از امتیازدهی ویژه و حبس امکانات، مبارزه با احتکار و انحصارطلبی، اجتناب از قطب‌بندی شهر، حفظ توازن و تناسب محیط شهری، تساوی شهروندان در بهره‌برداری از حداقل امکانات، عدم تبعیض در دسترسی به خدمات، رد حاکمیت رخوت، تنبلی و بی‌مسئولیتی، لزوم توجه خاص به اقشار ضعیف و مستضعفان در توزیع امکانات، اعتبار نابرابری در توزیع به نفع محرومان و نابرابری به نفع توده‌ها در مقایسه با خواص، کفایت و کفاف در ساخت‌وساز، عدم خلقت به بطالت، ممنوعیت شرک (بت‌سازی و بت‌پرستی)، عدم اسراف و مصرف بهینه، تأکید بر تعادل رفتاری و لزوم ایجاد فضاهای فراغتی و تفریحی، ممنوع بودن استثمار، لزوم توجه به تفاوت‌های جسمی و روحی در بین مردان و زنان
حیات در ابعاد کالبدی: لزوم تجلی همه اسماء الهی در آثار انسانی، لزوم توجه به روح و روان انسان و نیازمندی‌های آن، تأکید بر تفریحات سالم، آبادانی و اصلاح زمین، کمال‌گرایی و رشد در مقابل ثبات و بی‌تحرکی، تأمین رفاه در ابعاد کالبدی، تأکید بر فضاهای جمعی و ارتباطات اجتماعی، تأکید بر محله محوری، توجه به فضای آموزشی و کتابخانه، آب مایه حیات و زنده شدن شهر، اهمیت رفع آلودگی‌های بصری، توجه به پاکی از آلودگی‌های مادی و معنوی، پیوند با طبیعت و طبیعت‌گرایی در ساخت‌وسازها، توجه به زیبایی و زیباسازی، دوری از زاهدمآبی افراطی و دوری از رهبانیت، دوری از افراط‌وتفریط، توجه و تأکید بر آرایه‌های الهی، دوری از بخل در ساخت‌وسازها، لزوم حفظ میراث و آثار گذشتگان، لزوم حفظ ارتباط با گذشته، لزوم تأمین شغل و داشتن تخصص، لزوم مشارکت در تأمین نیازهای جمعی، توجه به رنگ‌ها، چندمنظوره پیش‌بینی‌کردن مکان‌های عمومی، آراستگی و بوی خوش.
کرامت انسان در ابعاد کالبدی: لزوم توجه به تمام مراتب نفوس انسان، سهولت و دوری از سختی، نفی افکار و عقاید باطل و خرافی، رفع فقر و برخورداری تمامی افراد جامعه از حداقل امکانات، توجه به اقشار خاص، عدم تقلید و تشابه به پیروان سایر مکاتب، تأکید بر حقوق همسایگی، نهی از ایجاد فضاهای لغو و تبلیغ بیهوده‌گذرانی، لزوم اشتغال به کار و دوری از بیکاری، تأکید بر وجود پر رنگ فضاهای آموزشی و تربیتی، نفی کوچک‌سازی مسکن و بلندمرتبه‌سازی، احترام به مالکیت خصوصی، مشورت در امور، رضایت عمومی، شناخت استعدادها و کشف قابلیت‌ها، قناعت به دارایی‌ها و دوری از حرص، توجه به فرودستان در امور مادی و به فرادستان در امور معنوی.
امنیت در ابعاد کالبدی: جلوگیری از آزار و اذیت، ضرورت وجود حریم در ساخت‌وسازها، جلوگیری از اتلاف، تأمین امکانات اولیه در شهرها، تأمین زمینه امنیت اعتقادی و روانی، جلوگیری از سختی، اصل نفی اعتدا، توجه به آرامش‌بخش بودن مسکن، پرهیز از آلودگی‌های صوتی، امنیت برای ساکنین درون خانه، توجه به استحکام ساخت‌وساز و عدم کم‌فروشی در این زمینه، لزوم تأسیس نهاد امنیتی و انتظامی، امنیت و سلامت راه‌ها، امنیت در برابر عناصر طبیعی
آزادی انسان در ابعاد کالبدی: لزوم هماهنگی ظاهر و باطن، عدم آزار و اذیت در هم‌جواری‌ها، احترام به تفاوت‌ها، لزوم عدم بی‌توجهی به عیوب آشکار و لزوم عدم تجسس در خصوص امور پنهان، عدم ورود و تهدید حریم خصوصی، دوری از خودنمایی، تفاخر و برتری‌جویی، تشویق به سادگی، رعایت حیا
نظم در ابعاد کالبدی: لزوم هدف‌مندی و داشتن جهت‌گیری الهی در کارها، لزوم القای جهت قبله در شهر (نقش ایمان در ایجاد نظم)، لزوم وجود و همچنین اهتمام به برپایی نشانه‌ها و تجلی الهی، لزوم ارتباط ظاهر و باطن، هماهنگی بین اجزای شهر همانند هماهنگی اجزای طبیعت، لزوم تقسیم کاری، رعایت اندازه و مقدار، توجه به مقدورات و امکانات، توجه به اهم و مهم، توجه به سلسله‌مراتب، توجه به قلمروهای خصوصی و عمومی، رعایت حریم و محرمیت، آماده‌کردن زمینه‌ها، لزوم وحدت و دوری از پراکندگی، لزوم تعاملات مستحکم اجتماعی و نفی فردگرایی، اهمیت زمان و توجه به اوقات زمانی روز، لزوم وجود نظارت اجتماعی، لزوم وجود نظارت پنهان، لزوم پوشاندن عیب‌ها، در اولویت بودن ساختن صحیح از ابتدا، لزوم وجود تفاوت‌ها، لزوم توجه به کارهای کوچک و مداوم، لزوم وجود حد و اندازه برای رشد شهر
مالکیت در ابعاد کالبدی: اصالت فایده‌گرایی و پرهیز از بیهوده‌کاری، جلوگیری از اتلاف و اسراف در ساخت‌وسازها، دوری از تجملات و جلوگیری از ایجاد بستر غرور و تکبر، دوری از خیانت در ساخت‌وساز، دوری از فخرفروشی و برتری‌جویی، لاضرر و لا ضرار به‌عنوان حدومرز مالکیت

منبع: نگارندگان بر اساس نهج‌البلاغه و اسماعیل پور و سلیمانی، ۱۴۰۰؛ اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ اکبری، ۱۳۹۵؛ امین زاده و نقی زاده، ۱۳۸۱؛ بخت نما، ۱۳۹۴؛ بمانیان، ۱۳۸۶؛ جعفری، ۱۳۹۷؛ جعفری، ۱۳۸۶؛ جعیط، ۱۳۷۲؛ جمالی‌نژاد، ۱۳۹۳؛ حجتی کرمانی، ۱۳۹۷؛ خاکرند، ۱۳۹۲؛ دشتی، ۱۳۹۰؛ دشتی، ۱۳۹۹؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ رفیعیان، ۱۳۹۴؛ روح بخش، ۱۳۹۰؛ سعد، ۱۳۹۹؛ شبانی، ۱۳۹۷؛ صارمی، ۱۳۸۷؛ صدری‌فر و مولوی، ۱۳۹۹؛ صیادی اناری، ۱۳۹۸؛ قرائتی، ۱۳۹۳؛ قرائتی، ۱۴۰۱؛ کهن‌ترابی، ۱۳۹۹؛ مسعودی، ۱۳۹۶؛ مولایی، ۱۳۹۸؛ ناظریان، ۱۳۹۸؛ نجفی، ۱۳۹۹؛ نقره‌کار، ۱۳۹۳؛ نقی‌زاده، ۱۳۹۵؛ نوری همدانی، ۱۳۶۱.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

نتیجه‌گیری

از دیدگاه مکتب‌هایی که برای بشریت آغاز و انجامی جز همین خاک تیره و تکاپویی جز برای گسترش خود طبیعی سراغ ندارند، علی(ع) و نهج‌البلاغه هرگز قابل شناخت و هضم نخواهند بود؛ اما در دیدگاه معتقدان به آخرت، استفاده از آرا و نظریات امامان معصوم (ع) می‌تواند در ارائه افق‌های تازه‌ای در دانش و نظریه شهرسازی، مؤثر باشد. با توجه به بررسی تحقیقات صورت‌گرفته، تحقیقات جامع در خصوص ارتباط کلام امام علی(ع) و بازشناسی جنبه شهرسازانه آن، کمتر مشاهده می‌شود.

ما به‌طورکلی در تحقیق جاری سعی نموده‌ایم که شکاف مطالعاتی در ارائه چهارچوبی همه‌جانبه، کل‌نگر (در عین جزءنگری در تشخیص و تبیین موضوع)، شفاف و دارای قابلیت تعمیم از مبانی و اصول شهر اسلامی در کلام امام علی(ع) که بتوان به‌واسطه آن به سنجش و تحلیل شرایط کنونی شهرها پرداخت ارائه نماییم. در این راستا، با توجه به آنکه مبنای اختلاف بین جوامع دینی و غیردینی در تعریف شهر آرمانی، تفاوت در منابع و مبناهای آن دو آشکار می‌شود و از همه مهم‌تر این منابع و مبناها در تشکیل یک شهر مطلوب همگی در تلاش برای رسیدن به اهداف متفاوتی خواهند بود، در اولین مرحله، سه موضوع منبع، مبنا و هدف شهر مطلوب در کلام امام علی(ع) شناسایی و براین اساس کلان نظریه شهر مطلوب تحت عنوان شهر تکامل الهی انسان و شهر عبادت محور معرفی گردید.

بررسی و مداقه مبانی هشت‌گانه معرفی شده شهر مطلوب شامل توحید، عدالت، حیات، کرامت انسان، آزادی، امنیت، نظم و مالکیت در ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب یعنی مبانی فکری انسان، ارتباطات انسانی و ابعاد عینی و کالبدی از دیدگاه امیرمؤمنان علی(ع) نشان می‌دهد که شهر آیینه وجود ما انسان‌ها و نظم و نظام آن، مظهر سامان و بی‌سامانی روح و فکر ما انسان‌ها است؛ چرا که شهر مطلوب در مقام تمثیل به‌منزله بدن انسان بوده و خلیفه‌الله به‌مثابه روح آن است و همان‌طوری که بدن را روح سالم می‌سازد، شهر مطلوب را نیز انسان کامل تأسیس و تأمین می‌نماید. پس ما در ساخت شهر مطلوب نبایستی به ابعاد کالبدی شهر بسنده نموده و از تربیت انسان کامل غافل شویم.

موضوع بعدی آن است که ما در شناخت انسان نبایستی به بیراهه رویم و انسان را موجودی تک‌بعدی و آن هم محصور در زندگی مادی بدانیم. از دیدگاه امام (ع)، انسان به‌طور عمده، دو ساحت جسمانی و روحانی داشته و موجودی مرکب و متشکل از چهار نفس گیاهی، حیوانی، عقلانی و روحانی بوده و به‌تناسب ساحت‌های قابل‌تصور برای حیات انسان، نیازهای انسان نیز تحت همین ساحت‌ها قابل‌شناسایی و تعریف هستند. پس شهر مطلوب بایستی پاسخگوی تمامی این ساحت‌های حیات انسان و نیازهای متناظر با آن باشد.

بعد دوم شهر مطلوب که ما بایستی در تعریف شهر مطلوب به آن بپردازیم، ارتباطات انسانی است. به‌طورکلی اجتماع یک صحنه گریزناپذیر برای انسان‌ها بوده و آدمیان به‌شدت نیازمند آن هستند. از دیدگاه امام علی(ع) جهت حرکت اجتماعی رسیدن به وصال و لقا الله بوده و هر جهت دیگری غیر از این ضلالت و گمراهی خواهد بود. براین اساس ما بارزه‌های توحید، عدالت، امنیت، کرامت انسان، آزادی، حیات، نظم و مالکیت که بایستی در یک جامعه بر روابط اجتماعی حاکم باشد را شناسایی و معرفی نمودیم.

درنهایت به‌طور خلاصه می‌توان بیان داشت که هدف و غایت نهایی انسان قرب الی الله است که بالاترین درجه قرب به خداوند متعال، رسیدن به مقام خلیفه‌اللهی بوده که تنها مسیر معتبر حرکت به سمت پروردگار در این راستا، عبادت معرفی گردیده است. سایر مخلوقات همگی در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا در طی مسیر کمال یاری‌دهنده او باشند. دراین‌بین شهر مطلوب، همانند سایر اجزای آفرینش، برای انسان و کمال او بوده و این شهر برای انسان تنها فرصتی را فراهم خواهد کرد که بتواند به مقام اصلی خود، یعنی خلیفه‌اللهی دست یابد؛ فلذا همه‌چیز در این جامعه، ابزاری در جهت خدمت به انسان و رشد کرامت‌های والای او و درنهایت برای رسیدن به هدف مقدس لقا الله است. در این راستا نیل به سعادت در دنیا و آخرت و سایر ویژگی‌های مطلوب شهر نظیر امنیت، عدالت، نظم و... همگی به‌عنوان اهداف ثانویه در راستای همان هدف غایی شهر مطلوب یعنی قرب الی الله، مطرح خواهند شد.

منابع

۱. قرآن کریم.

۲. احمدی، حسن و افرادی، کاظم (۱۳۹۱). «سیر تفکرات پیرامون مدینه فاضله در جهان اسلام». آموزه‌های فلسفه اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۳، ص ۳-۳۰.

۳. احمدی، ظهیر (۱۳۷۹). «آزادی و مسئولیت از منظر نهج‌البلاغه» پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۶۸-۸۱.

۴. اسکندری، آزاده (۱۳۹۹). حیدر. قم: کتابستان معرفت.

۵. اسماعیل پور، علی و سلیمانی، غلامعلی (۱۴۰۰). «تصویر شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی». آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، دوره ۲، شماره ۴، ص ۴۷-۹۰.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

۶. اسماعیلی، محسن (۱۳۹۶). نگاهی نو و گذرا به نهج‌البلاغه درس‌های ماندگار. چاپ ششم. تهران: سروش.
۷. اشرفی، امیررضا و میقانی، محمدامین (۱۳۹۹). «نیازهای متعالی انسان از نگاه قرآن». معرفت، دوره ۲۷۸، شماره ۲۹، ص ۵۵-۶۶.
۸. اعرافی، علی‌رضا (۱۳۸۰). «نگرش به حکومت و مدیریت از منظر امام علی(ع)». روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۲۶، شماره ۷، ص ۲۲-۴۵.
۹. افتخاری، اصغر و اسدی، مهدی (۱۳۹۲). «کرامت انسانی در قرآن کریم و پیامدهای سیاسی اجتماعی آن». فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، دوره ۳، شماره ۱، ص ۲۹-۴۸.
۱۰. اکبری، حسین (۱۳۹۵). جاذبه نهج‌البلاغه: بیانات چهل دانشمند مسلمان و مسیحی در عظمت نهج‌البلاغه. قم: مهر امیرالمؤمنین (ع).
۱۱. اکبری مطلق، جواد (۱۳۹۱). «نقد و بررسی آرمان‌شهر افلاطون در پرتو مدینه فاضله مهدوی». معرفت سیاسی، دوره ۸، شماره ۴، ص ۸۹-۱۰۴.
۱۲. امامی، مجتبی (۱۳۹۷). «نیاز و نیازمندی از منظر روانشناسی و اسلام». نامه الهیات، دوره ۱۱، شماره ۴۵، ص ۱-۱۵.
۱۳. امین زاده، بهناز و نقی زاده، محمد (۱۳۸۱). «آرمان‌شهر اسلام: شهر عدالت». صفّه، دوره ۳۵، شماره ۱۲، ص ۲۱-۳۱.
۱۴. انصافی مهربانی، سپیده؛ فیاض، ایراندخت؛ و همکاران (۱۴۰۰) «اهداف آموزش مفاهیم اخلاقی به کودکان بر اساس دیدگاه‌های آیت‌الله جوادی آملی». تفکر و کودک، دوره ۱۲، شماره ۲، ص ۱-۲۷.
۱۵. بخت نما، نرگس (۱۳۹۴). مثل‌های قرآنی با مروری بر کلام علی و فاطمه علیهم‌السلام. حوزه علمیه قم، مرکز نشر هاجر.
۱۶. بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۶). «بررسی نقش خدامحوری در معماری مسلمانان». نشریه بین‌المللی مهندسی صنایع و مدیریت تولید دوره ۱۸، شماره ۵، ص ۳۷-۴۴.
۱۷. پارسانیا، حمید (۱۳۹۰). «فلسفه حقوق بشر از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی». دو فصلنامه حکمت اسرا، دوره ۳، شماره ۱، ص ۱۲۹-۱۴۶.
۱۸. جان احمدی، فاطمه؛ منتظر القائم، اصغر و همکاران (۱۳۹۴) «بازخوانی مراحل حیات شهری پیامبر (ص)». تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، دوره ۲۱، شماره ۶، ص ۷-۲۸.
۱۹. جعفری، سید محمدمهدی (۱۳۹۷). زندگانی تحلیلی امام علی(ع) و پیشینه صدور نهج‌البلاغه. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۲۰. جعفری، محمدتقی (۱۳۸۶). زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام. چاپ ۵. تهران: نشر کرامت.
۲۱. جعیط، هشام (۱۳۷۲). کوفه: پیدایش شهر اسلامی. ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۲۲. جمالی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۳). گردشگری اسلامی. اصفهان: انتشارات آرما.
۲۳. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۵). زن در آیینه جلال و جمال پژوهشگاه علوم وحیانی معراج، تحقیق محمود لطیفی. قم: اسراء.
۲۴. حجتی کرمانی، محمدجواد (۱۳۹۷). صد کلمه مولا علی(ع) محمدبن محمد رشید وطواط و عمروبن بحر جاحظ. تهران اطلاعات.
۲۵. خاکرند، شکرالله (۱۳۹۲). سیر تمدن اسلامی. چاپ دوم. قم مؤسسه بوستان کتاب.
۲۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲). بازگشت به نهج‌البلاغه: گزیده‌ای از فرمایشات رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای تهران: بنیاد نهج‌البلاغه.
۲۷. خلیلی، نصرالله (۱۳۸۲). «معیار تشخیص نیازهای واقعی انسان از نیازهای کاذب از دیدگاه اسلام». معرفت، دوره ۷۵، شماره ۱۲، ص ۱۰۵-۱۲۰.
۲۸. داودی، محمد و وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). «مبانی و اهداف تربیت زیست‌محیطی از دیدگاه آیت‌الله جوادی». اخلاق وحیانی، دوره ۷، شماره ۱، ص ۵-۲۹.
۲۹. دشتی، محمد (۱۳۹۰). امام علی(ع) و اقتصاد اسلامی. مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع).
۳۰. دشتی، محمد (۱۳۹۱). امام علی(ع) و بهداشت و درمان. چاپ چهارم. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع).
۳۱. دشتی، محمد (۱۳۹۹). امام علی(ع) و تفریحات سالم. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع).
۳۲. رئیسی، محمد منان (۱۳۹۷). معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی. چاپ دوم. قم: انتشارات دانشگاه قم.
۳۳. رحیمی، داود و قنبری‌نیک، سیف‌اله (۱۳۹۶). «بازخوانی عدالت اجتماعی در ارتباطات میان‌فردی از منظر نهج‌البلاغه». اسلام و مطالعات اجتماعی، دوره ۵، شماره ۱، ص ۳۱-۵۸.
۳۴. رضایی، حسن و نصیریان، صفر (۱۳۹۷). «بررسی ماهیت انسان با تأکید بر نهج‌البلاغه». فلسفه دین، دوره ۱۵، شماره ۱، ص ۱-۲۳.
۳۵. رفیعیان، محسن (۱۳۹۴). گفتاری پیرامون کلان نظریه شهرسازی عبادت محور (مجموعه گزارش‌های دانش شهر ش. ۳۱۳). تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
۳۶. روح بخش، علی (۱۳۹۰). امام علی(ع). قم: ورع.
۳۷. زارع، حسین و روحی، رحمت‌الله (۱۳۹۵). «حقوق اقلیت‌های دینی در نهج‌البلاغه». سراج منیر، دوره ۷، شماره ۲۴، ص ۱۰۵-۱۳۴.
۳۸. سعد، غصان (۱۳۹۹). حقوق بشر از دیدگاه امام علی(ع)، ترجمه سید محمدحسن عابدی. تهران: انتشارات هنگام.
۳۹. شاه ولی منصور و قاسمی، علی‌اصغر (۱۳۹۶). «تبیین پارادایم توحیدی آموزش صیانت از منابع طبیعی و محیط‌زیست» پژوهش‌های اخلاقی، دوره ۲۸، شماره ۷، ص ۱-۱۸.
۴۰. شبانی، مسعود قنبری شیخ (۱۳۹۷). نقش امام علی(ع) در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد) دانشگاه قم، دانشکده الهیات.
۴۱. شفیعی، سعید (۱۳۹۱). «پیوند توحید با زندگی سالم در نهج‌البلاغه». پژوهش‌های نهج‌البلاغه، دوره ۳۳، شماره ۹، ص ۱۰۱-۱۱۴.
۴۲. صارمی، حمیدرضا (۱۳۸۷). ساختار شهر اسلامی: ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی شهر برگرفته از مبانی دین اسلام. تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
۴۳. صارمی، حمیدرضا و کشاورزی، شیما (۱۴۰۰). «تبیین اندیشه آرمان‌شهری با رویکرد شهر اسلامی در دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی». نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۱۱، شماره ۴، ص ۱۵۷-۱۸۲.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]

۴۴. صدری‌فر، نبی اله و مولوی، محمد (۱۳۹۹). «بازشناسی شاخصه‌های ارزشی و شکلی در شهرسازی اسلامی بر اساس آموزه‌های دینی». نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۱۰، شماره ۱، ص ۲۱۱-۲۳۳.

۴۵. صیادی اناری، نسرین (۱۳۹۸). حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی(ع). تهران: نوشناخت.

۴۶. طباطبائی، محمدکاظم (۱۳۸۷). «کرامت انسان در سخن و سیرهٔ امام علی(ع)». در دومین همایش امام خمینی و قلمرو دین «کرامت انسان».

۴۷. طباطبایی، محمدکاظم (۱۳۹۷). «کرامت انسان در سیرهٔ امام علی(ع)».

۴۸. عباسی، فرهاد (۱۳۹۱). «آزادی، تعریف، حدود و انواع آن در حکومت دینی از دیدگاه نهج‌البلاغه». مطالعات حقوق بشر اسلامی دوره ۲، شماره ۱، ص ۹۹-۱۲۰.

۴۹. عزیزی کیا، غلامعلی و عابدی، مهدی (۱۳۹۹). «بررسی نیازهای انسان از دیدگاه قرآن». معرفت، دوره ۲۷۸، شماره ۲۹، ص ۴۳-۵۳.

۵۰. فارسی نژاد، علی‌رضا و دژآباد، حامد (۱۳۸۸). «فلسفه آفرینش جهان و انسان از دیدگاه قرآن». اندیشه دینی، دوره ۳۰، شماره ۹، ص ۱۰۳-۱۲۴.

۵۱. قرائتی، محسن (۱۳۹۳). سیمای مسکن و شهر اسلامی. تهران: مؤسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۵۲. قرائتی، محسن (۱۴۰۱، ۲۸ آوریل). «امنیت در قرآن»، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۵۳. قره داغی، حمید (۱۳۹۶). «حقوق بنیادین بشر در نهج‌البلاغه و تطبیق آن با اعلامیه جهانی حقوق بشر». تحقیقات جدید در علوم انسانی، دوره ۲۹، شماره ۳، ص ۱۹۳-۲۱۱.

۵۴. کریمی، زینب و مهدی پور، زهرا (۱۳۹۹). «تغذیه سالم در سیره امام علی(ع)». سیره پژوهی اهل بیت (ع) رویکرد تمدنی، دوره ۶، شماره ۱۱، ص ۲۳-۳۵.

۵۵. کلانتری، ابراهیم (۱۳۸۹). «راهکارهای عینی پاسخ‌گویی قرآن به نیازهای انسان معاصر». فصلنامه علمی مطالعات تفسیری، دوره ۱، شماره ۲.

۵۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). الکافی. ترجمه علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

۵۷. کهن‌ترابی، میثم (۱۳۹۹). روش تحقیق و پژوهش علمی در نهج‌البلاغه . قاین: دانشگاه بزرگمهر قاینات.

۵۸. گندمی، سید علی‌اکبر (۱۳۹۵). کارگاه آموزشی نگرشی دیگر به آرمان‌شهر اسلامی. چاپ اول. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.

۵۹. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۳۶۸). بحار الأنوار. بیروت -لبنان: دارإحیاء التراث العربی.

۶۰. مسعودی، محمداسحاق (۱۳۹۶). حریم خصوصی و نظارت اجتماعی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه. قم: دفتر نشر معارف.

۶۱. مشکینی، ابوالفضل و رضایی مقدم، علی (۱۳۹۳). «بررسی مؤلفهه و شاخص‌های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ‌سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی ایرانی». شهر پایدار، شماره ۱.

۶۲. ملکی، محمد و وحیدی، شهاب‌الدین (۱۳۹۵). «ابزار و منابع معرفت از دیدگاه امام علی(ع) در نهج‌البلاغه». هفت آسمان، دوره ۱۸، شماره ۷۰، ص ۵-۲۸.

۶۳. مهدیان‌پور، جواد و صارمی، حمیدرضا (۱۳۹۵). «بررسی اندیشه شهرسازی شیخ شهاب‌الدین سهروردی». نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۶، شماره ۲، ص ۲۵۳-۲۷۶.

۶۴. مولایی، محمد (۱۳۹۴). «آزادی در نظام حکومت اسلامی از منظر نهج‌البلاغه». پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه، دوره ۱۱، شماره ۳، ص ۱-۱۶.

۶۵. مولایی، محمد (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی اندیشه‌های اقتصادی امام علی(ع) در نهج‌البلاغه با عقاید برخی اقتصاددانان. همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.

۶۶. ناظریان، شهناز (۱۳۹۸). بحران‌های انسان معاصر در کلام امام علی(ع). تهران: انتشارات نو شناخت.

۶۷. نجفی، محمد؛ رمضانی، فاطمه؛ و همکاران (۱۳۹۵). «جایگاه کرامت انسانی در تربیت اخلاقی و اجتماعی با تکیه بر آراء شهید مطهری». معرفت، دوره ۲۲۳، شماره ۲۵، ص ۱۳-۲۰.

۶۸. نجفی، مریم؛ نقی‌زاده، محمد؛ و همکاران (۱۳۹۹). «تدوین متون شهرسازی بر پایه متون ارزشمند ایرانی (با تأکید بر اخلاق اسلامی)». مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، دوره ۸، شماره ۱، ص ۴۱-۶۲.

۶۹. نجفی، مهدی (۱۳۹۹). طراحی ساختمان مسکونی از منظر مبانی و آداب اسلامی. مشهد: حوزه علمیه خراسان.

۷۰. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۶ الف). «امنیت و پاکی؛ ویژگی‌های شهر مطلوب». ماهنامه صدبرگ، شماره ۹.

۷۱. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۶ ب). نسبت اسلام با مراحل پنج‌گانه در فرایندهای انسانی نظریه سلام (SALAM)، تهران: دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران.

۷۲. نقره‌کار، عبدالحمید؛ مظفر، فرهنگ؛ و همکاران (۱۳۹۳). «بررسی قابلیت‌های فضای معماری برای ایجاد بستر پاسخگویی به نیازهای انسان از منظر اسلام». مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۴، ص ۲۱-۳۴.

۷۳. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۳). تعامل ادراکی انسان با ایده‌های فضایی ـ هندسی در معماری. تهران: امیرکبیر.

۷۴. نقره‌کار، عبدالحمید و لبیب زاده، راضیه (۱۳۹۳). «ارزیابی و نقد مغالطه‌های موجود در حوزه‌های هنر، معماری و شهرسازی». نشریه علمی مرمت و معماری ایران، دوره ۴، شماره ۸، ص ۹۵-۱۱۰.

۷۵. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۴). «الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی». نشریه فرهنگِ معماری و شهرسازی اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۶۳-۸۰.

۷۶. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۵). شهر علوی (شهر آرمانی تحقق‌پذیر در دنیا) (ویرایش اول). تهران: انتشارات خورشید باران.

۷۷. نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۷). شهر و معماری اسلامی (تجلیات و عینیات). اصفهان: انتشارات مانی.

۷۸. نوروزی، حمید (۱۳۸۳). «بار امانت؛ تفسیر آیه «امانت»». معرفت دوره ۸۳، شماره ۱۳، ص ۴۱-۴۸.

۷۹. نوری همدانی، حسین (۱۳۶۱). خوارج از دیدگاه نهج‌البلاغه به‌ضمیمه تحقیقی در علم غیب. محمدتقی بشارت. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۸۰. یوسف زاده، حسن (۱۳۸۵). «نظم اجتماعی در اسلام». معرفت دوره ۱۰۳، شماره ۱۵، ص ۴۸-۶۰.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-04]